

Beogradska defektološka škola –
Belgrade School of Special Education
and Rehabilitation
Vol. 22, No. 1 (2016), str. 59-74

UDK 159.923.5-056.36-053.5/.6
376.1-056.36-053.5/.6
Pregledni rad – Literature reviews
Primljen – Received: 22.2.2016.
Prihvaćen – Accepted: 13.4.2016.

Sociometrijski status učenika sa intelektualnom ometenošću u redovnom obrazovnom okruženju¹

Slobodan BANKOVIĆ²

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Pružanje više prilika za uspostavljanje socijalnih odnosa sa vršnjacima tipičnog razvoja predstavlja jedan od glavnih motiva roditelja za uključivanje dece sa ometenošću u redovno obrazovno okruženje. Međutim, kod roditelja se beleži i zabrinutost u vezi sa mogućom socijalnom izolacijom i negativnim efektima na emocionalni razvoj ove dece u inkluzivnom okruženju. Stoga je važno ispitati vršnjačku percepciju socijalnih odnosa, odnosno ispitati da li se očekivani pozitivni socijalni ishodi zaista ostvaruju u praksi.

Cilj ovog rada je da se uvidom u dostupnu literaturu izdvoje i prikažu istraživanja koja su u fokusu imala ispitivanje sociometrijskog statusa učenika sa intelektualnom ometenošću u redovnom obrazovnom okruženju.

Uvid u dostupnu literaturu izvršen je pretraživanjem elektronskih baza podataka dostupnih preko Konzorcijuma biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku. U pregled su uključena istraživanja u čijem fokusu su bili učenici sa intelektualnom ometenošću koji se školuju sa učenicima tipičnog razvoja, bez obzira na vreme koje zajedno provode tokom školskog dana, odnosno bez obzira na to da li su delimično ili potpuno uključeni u redovna odeljenja.

Generalno, rezultati ovih studija upućuju na to da učenici sa intelektualnom ometenošću ne samo da imaju niži nivo socijalne prihvaćenosti u redovnom obrazovnom okruženju, već su i u većoj meri odbačeni nego njihovi vršnjaci tipičnog razvoja.

1 Članak predstavlja rezultat rada na projektima „Socijalna participacija osoba sa intelektualnom ometenošću“, broj 179017, i „Kreiranje protokola za procenu edukativnih potencijala dece sa smetnjama u razvoju kao kriterijuma za izradu individualnih obrazovnih programa“, broj 179025, čiju realizaciju finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

2 Slobodan Banković, slobodan2008@yahoo.com

Imajući u vidu rastuću tendenciju ka inkluzivnom obrazovanju učenika sa intelektualnom ometenošću u našoj zemlji i moguće negativne posledice vršnjačkog odbacivanja, neophodno je delovati proaktivno i u školsku praksu uključiti strategije koje mogu da doprinesu unapređivanju vršnjačkih odnosa među decom.

Ključne reči: inkluzija, intelektualna ometenost, socijalna prihvaćenost

Uvod

Jedan od glavnih motiva roditelja za uključivanje dece s ometenošću u redovne škole jeste pružanje više prilika za uspostavljanje socijalnih odnosa sa učenicima tipičnog razvoja (Monchy, Pijl, & Zandberg, 2004; Scheepstra, Pijl, & Nakken, 1996). Većina roditelja dece sa ometenošću se slaže s tim da inkluzija pruža deci sa ometenošću priliku za učešće u različitim, ne nužno akademskim aktivnostima. Ovi roditelji vide potencijalne pozitivne socijalne i afektivne ishode kao glavnu korist od inkluzivnog obrazovanja za decu s ometenošću (Leyser & Kirk, 2004).

Međutim, kada je u pitanju ostvarivanje pozitivnih socijalnih ishoda inkluzivnog obrazovanja, roditelji i nastavnici nekada precenjaju socijalnu poziciju učenika sa ometenošću, sagledanu kroz sociometrijski status učenika. Koster i saradnici (Koster, Pijl, van Houten, & Nakken, 2007) navode da 65% roditelja ima pozitivnije viđenje socijalne pozicije učenika sa ometenošću u odnosu na viđenje vršnjaka. S druge strane, samo 10% roditelja potcenjuje socijalnu poziciju dece sa ometenošću. Takođe, više od 50% nastavnika precenjuje socijalnu poziciju učenika sa ometenošću u redovnom obrazovnom okruženju (Koster et al., 2007; Monchy et al., 2004). Ovi rezultati ukazuju na to da roditeljska i nastavnička percepcija pozitivnih efekata inkluzije ne mora odgovarati relanoj situaciji u odeljenju, pa je stoga važno ispitati ostvarivanje pozitivnih socijalnih ishoda kroz prizmu vršnjačke percepcije.

Jedan od načina ispitivanja vršnjačke percepcije i ostvarenosti pozitivnih socijalnih ishoda jeste putem primene neke od sociometrijskih tehnika (vršnjačke nominacije, rejting skale ili tehnike rangiranja; više o pojedinim tehnikama videti u Frederickson & Furnham, 1998; Ilić, 2003). Tehnika vršnjačkih nominacija je često korišćena u istraživanjima. Tipično, u okviru primene ove tehnike, od dece se traži da navedu (nominuju) vršnjake koji im se dopadaju i sa kojima bi želeli da učestvuju u nekoj aktivnosti, odnosno one koji im se ne dopadaju i sa kojima ne bi želeli zajedno da obavljaju neku

aktivnost. Kombinovanjem pozitivnih i negativnih nominacija sociometrijski status učenika je moguće izraziti kroz pripadnost jednoj od pet sociometrijskih grupa – popularnih, odbačenih, kontroverznih, zanemarenih i prosečnih (Coie, Dodge, & Coppotelli, 1982). Status popularnih bi imala ona deca koja dobijaju mnogo pozitivnih, a vrlo malo negativnih nominacija. Nasuprot tome, deca koja dobijaju vrlo malo pozitivnih, a puno negativnih nominacija, imala bi status odbačenih. Kontroverzni sociometrijski status imala bi deca koja dobijaju puno i pozitivnih, ali i negativnih nominacija, dok bi deca koja retko dobijaju i pozitivne i negativne nominacije imala status zanemarenih. Konačno, deca sa umerenim (prosečnim) brojem pozitivnih i negativnih nominacija imala bi prosečan sociometrijski status (videti Pakaslahti, Karjalainen, & Keltikangas-Järvine, 2002).

Iako bi prema zagovornicima inkluzije obrazovanje dece sa ometenošću u redovnim odeljenjima trebalo, između ostalog, da dovede do porasta vršnjačkog prihvatanja i opadanja odbacivanja od strane dece tipičnog razvoja (Gresham & MacMilan, 1997), istraživanja ne potkrepljuju uvek ovakva predviđanja. Prosto smeštanje dece sa intelektualnom ometenošću (u daljem tekstu: IO) u redovno obrazovno okruženje ne osigurava da će se kontakt sa učenicima tipičnog razvoja (u daljem tekstu: TR) zaista i ostvariti, pri čemu mnogi kontakti između njih možda neće biti visokog kvaliteta i neće biti posmatrani kao kontakti između grupa jednakog statusa (Gottlieb & Leyser, 1981). Iako deca sa IO mogu imati koristi od obrazovanja i školovanja u inkluzivnom okruženju, poput omogućavanja više prilika za interakciju i igru sa kompetentnijim socijalnim partnerima, u ovim uslovima postoji i povećan rizik od odbacivanja i ignorisanja (Brojčin, 2007; Brojčin & Glumbić, 2007). Kod pojedinih roditelja dece sa ometenošću se beleži zabrinutost u vezi sa mogućom socijalnom izolacijom i negativnim efektima na emocionalni razvoj ove dece u inkluzivnom okruženju (Leyser & Kirk, 2004). Istraživanja realizovana u populaciji učenika TR ukazuju na to da su odbačena deca izložena većem riziku od delovanja nekih negativnih faktora, kao što je češća viktimizacija i ispoljavanje otvorene i relacione agresije (npr. Crick & Bigbee, 1998; Putallaz, et al., 2007).

Cilj

Cilj ovog rada je da se uvidom u dostupnu literaturu izdvoje i prikažu istraživanja koja su u fokusu imala ispitivanje sociometrijskog statusa učenika sa IO u redovnom obrazovnom okruženju, kao i da se na osnovu

sagledavanja sociometrijskog statusa učenika sa IO pruži predlog strategija za unapređivanje njihove socijalne pozicije u grupi vršnjaka TR.

Metod rada

Uvid u dostupnu literaturu izvršen je pretraživanjem elektronskih baza podataka dostupnih preko Konzorcijuma biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku (KoBSON). Prilikom pretraživanja korišćene su sledeće ključne reči na srpskom i engleskom jeziku, samostalno ili u kombinaciji: sociometrijski status, socijalna preferencija, socijalni status, odbačenost, prihvaćenost, intelektualna ometenost, mentalna retardacija, škola, inkluzija, integracija, mejnstriming, redovna škola, redovno odeljenje. Dalja pretraga izvršena je na osnovu liste referenci iz radova koji su pronađeni na osnovu korišćenih ključnih reči.

U pregled su uključena istraživanja u čijem fokusu su bili učenici sa IO koji se školuju sa učenicima TR, bez obzira na vreme koje zajedno provode tokom školskog dana, odnosno bez obzira na to da li su delimično ili potpuno uključeni u redovna odeljenja. Prikazani radovi su publikovani u tridesetogodišnjem periodu, od 1977. do 2007. godine, s tim što su pojedinim radovima obuhvaćeni i rezultati starijih istraživanja, realizovanih sredinom pedesetih godina prošlog veka (videti Freeman & Alkin, 2000). Istraživanja prikazana u pregledu su sprovedena u različitim zemljama Evrope (Holandija, Hrvatska, Italija, Velika Britanija), kao i na različitim kontinentima (Evropa, Severna Amerika, Australija).

Pregled istraživanja

U istraživanju sprovedenom u Hrvatskoj, Žic i Igrić (Žic & Igrić, 2001) su ispitale sociometrijski status dvadeset učenika sa IO i dvadeset učenika TR, mlađeg školskog uzrasta. Učenici sa IO su se školovali zajedno sa vršnjacima TR tokom celog školskog dana. Dok su učenici TR dobijali više pozitivnih nominacija (prihvatanja) nego negativnih (odbijanja), ovaj obrazac je bio obrnut kod učenika sa IO. Učenici sa IO nisu uopšte birani za aktivnosti zajedničkog sedenja tokom časova, igranja nakon škole i zajedničkog učenja ili su birani samo od jednog učenika TR. S druge strane, broj negativnih nominacija, tj. učenika TR koji nisu želeli da učestvuju u navedenim

aktivnostima sa učenicima sa IO se kretao od jedan do deset. Odbačenost dece sa IO je bila najmanje zastupljena u situacijama igranja nakon škole, dok je prihvaćenost bila najveća za sociometrijski kriterijum zajedničkog sedenja. Međutim, učestalost odbacivanja je takođe bila najveća u pogledu zajedničkog sedenja. Dalja analiza upućuje na to da deca TR nisu bila ravnodušna prema vršnjacima sa IO, već da su ih aktivno odbacivala. Uprkos ovom većem odbacivanju, učenici sa IO se nisu značajno razlikovali od svojih vršnjaka TR u pogledu poverenja u sopstvene sposobnosti i zadovoljstva svojim odnosom sa vršnjacima.

U drugom istraživanju, realizovanom u Sjedinjenim Američkim Državama, obuhvaćen je 61 učenik sa lakom IO i 286 učenika TR, od predškolskog do srednjoškolskog uzrasta. Autor je u istraživanje uključio učenike sa IO koji su pohađali izdvojena odeljenja, ali su bar u nekim aktivnostima, tj. časovima tokom školskog dana učestvovali zajedno sa vršnjacima TR. Cilj je bio da se ispita da li učenici sa IO koji provode bar deo dana u redovnom obrazovnom okruženju imaju prijatelje u tom okruženju. U studiji je korišćena procedura davanja ograničenog broja nominacija koja je podrazumevala da svaki ispitanik može da nominuje samo dva vršnjaka sa kojima bi voleo da učestvuje u nekoj aktivnosti. Negativne nominacije nisu korišćene u ovom istraživanju. Rezultati ukazuju na slabiju prihvaćenost učenika sa IO u odnosu na učenike TR. Dok je 85% učenika TR bilo najmanje jednom nominovano za neku aktivnost, dotle je samo 43% učenika sa IO dobilo bar jednu pozitivnu nominaciju od vršnjaka TR. Autor navodi da veliki broj nenominovane dece sa IO (57%) može biti delom rezultat korišćene procedure ograničenog sociometrijskog izbora. Zanimljivo je da su učenici sa IO, starijeg osnovnoškolskog uzrasta, češće birani od vršnjaka TR nego učenici sa IO mlađeg osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta, iako je ova razika bila na granici statističke značajnosti. Nije zabeležena statistički značajna razlika u prihvaćenosti dece sa IO u odnosu na njihov pol (Smoot, 2004).

Maneti i saradnici (Manetti, Schneider, & Siperstein, 2001) su ispitali efekat kontakta, koji učenici TR ostvaruju sa učenicima koji imaju tešku i duboku IO, na socijalno prihvatanje hipotetičkog učenika sa Daunovim sindromom, kao i na sociometrijski status učenika sa umerenom IO koji su se tokom celog dana školovali u istim odeljenjima sa vršnjacima TR. Uzorkom su obuhvaćeni učenici nižih razreda osnovne škole u Italiji. U eksperimentalnom uzorku deca TR su imala priliku najmanje jedan sat nedeljno da pomažu učenicima sa teškom i dubokom IO koji su bili smešteni u specijalnim odeljenjima u okviru iste škole. Kontrolnim uzorkom su obuhvaćena deca

TR koja su imala učenike sa umerenom IO u svojim odeljenjima, ali nisu imala kontakt sa učenicima sa teškom i dubokom IO. U istraživanju je korišćena sociometrijska procedura neograničenog izbora, pri čemu su učenici TR na listi imena vršnjaka iz odeljenja mogli da označe vršnjake koje bi odabrali kao partnere za igru, odnosno one sa kojima se ne bi igrali. Prema rezultatima sprovedene sociometrije tri od četiri učenika sa umerenom intelektualnom ometenošću, koja su bila uključena u redovna odeljenja (eksperimentalni i kontrolni uzorak), imala su status odbačenih. Četvrti učenik pripadao je grupi prosečnih po sociometrijskom statusu. Iako bi većina ispitanih učenika TR, i u eksperimentalnom i u kontrolnom uzorku, uključila hipotetičkog vršnjaka sa Daunovim sindromom u većinu aktivnosti, ove pozitivne bihevioralne namere nisu rezultirale i u stvarnom prihvatanju dece sa IO iz njihovih odeljenja. Izgleda da ni prethodni kontakt sa učenicima koji imaju tešku i duboku IO nije imao efekta na sociometrijski status pošto su učenici sa umerenom IO bili odbačeni u oba uzorka.

U istraživanju koje je realizovano u Holandiji grupa autora je, između ostalog, ispitala sociometrijski status učenika sa lakom IO u redovnim školama. Obuhvaćeno je 74 učenika sa IO od trećeg do šestog razreda, prosečnog uzrasta 9, odnosno 12 godina za najstariju uzrasnu grupu, kao i 676 njihovih vršnjaka TR razvrstanih u tri grupe prema nivou postignuća (ispodprosečni, prosečni i iznadprosečni). Na osnovu sociometrijske procene svi učenici su podeljeni u nekoliko grupa prema sociometrijskom statusu. Najveći broj učenika sa IO zauzimao je prosečan sociometrijski status (32,4%), ali je približno isti procenat učenika bio odbačen (31,3%), dok je 23% bilo zanemareno. Popularnih je bilo 8,1%, dok je najmanji broj ispitanika sa IO pripadalo grupi kontroverznih – 5,4%. S druge strane, broj učenika TR koji su zauzimali prosečan sociometrijski status, bez obzira na nivo njihovog akademskog postignuća, iznosio je oko 50% (od 47,1% do 53,2%). Broj odbačenih učenika TR se kretao od 8,1% kod učenika sa iznadprosečnim postignućem do 24,4% kod učenika sa ispodprosečnim postignućem. Broj zanemarnih je bio u rasponu od 13,2% do 19,5%, a kontroverznih od 1,4% do 2,2%. Među učenicima TR iznadprosečnog postignuća bilo je 20,5% popularnih, ali samo 8,1% kada su u pitanju učenici TR ispodprosečnog postignuća. Autori pronalaze stistički značajnu povezanost sociometrijskog statusa, nivoa postignuća i dijagnostičke kategorije, ali samo u poduzorku devojčica. Dok je među devojčicama TR sa iznadprosečnim postignućem bilo 28% popularnih, dotle je samo nekolicina devojčica sa IO bila popularna (2,6%). Dalje analize su ukazale i na efekat uzrasta, pri čemu je u starijoj uzrasnoj grupi

(od 11 do 13 godina) postojala jasnija povezanost sociometrijskog statusa, s jedne strane, i nivoa postignuća i dijagnostičke kategorije, s druge nego u mlađoj grupi ispitanika (od 7 do 9 godina) (Bakker, Denessen, Bosman, Krijger, & Bouts, 2007).

U jednom australijskom istraživanju ispitan je efekat parcijalne integracije 32 učenika sa lakom IO osnovnoškolskog uzrasta. Uzorkom su obuhvaćene dve grupe učenika sa IO. U prvoj grupi su bili oni učenici koji su 70% vremena tokom školskog dana provodili u specijalnim, a ostatak u redovnim odeljenjima. Drugu grupu su činili učenici sa IO koji su sve akademske aktivnosti imali u odvojenim odeljenjima. Svi učenici sa IO su bili integrisani u zajedničke aktivnosti na nivou škole, poput ručka, sportskih aktivnosti, ekskurzija, okupljanja. Kontrolnu grupu su činili učenici TR prosečnog ili iznadprosečnog intelektualnog funkcionisanja. Sociometrijski status je procenjen korišćenjem procedure neograničenog izbora prilikom odabira najboljeg prijatelja, kao i nominovanjem vršnjaka za igru sa liste imena učenika odgovarajućeg razreda. Obe grupe učenika sa IO su imale nepovoljniji socijalni status u odnosu na učenike TR koji se ogledao u statistički značajnom ređem nominovanju za najboljeg prijatelja i partnera za igru. Međutim, parcijalno integrisani učenici sa IO, koji su 70% vremena provodili u specijalnim odeljenjima, a ostatak u redovnim, bili su češće birani za partnere za igru u odnosu na učenike sa IO koji su sve akademske aktivnosti imali u specijalnim odeljenjima (Santich & Kavanagh, 1997).

Friman i Alkin (Freeman & Alkin, 2000) daju prikaz nekoliko studija objavljenih od pedesetih do devedesetih godina dvadesetog veka u kojima je ispitan sociometrijski status učenika sa IO. Ovi učenici su provodili najmanje jedan deo školskog dana u redovnim odeljenjima, pri čemu je vremenski opseg varirao od istraživanja do istraživanja, sa rasponom od 25% do 100% vremena (uključenosti u redovni razred). Generalno, rezultati ovih studija upućuju na to da deca sa IO ne samo da imaju značajno niži nivo socijalne prihvaćenosti u redovnom obrazovnom okruženju, već su i u većoj meri odbaćena u odnosu na decu TR. Na isti zaključak upućuje i pregled istraživanja Madena i Slavina (Madden & Slavin, 1983). Ipak, Friman i Alkin navode i nekoliko istraživanja u kojima rezultati u vezi sa sociometrijskim položajem učenika sa IO nisu bili sasvim nedvosmisleni. U jednom od njih (Bruininks, Rynders, & Gross, 1974, prema Freeman & Alkin, 2000) autori ukazuju na slabiju socijalnu prihvaćenost učenika sa IO iz prigradske sredine u odnosu na decu TR, dok je socijalna prihvaćenost učenika sa IO iz gradske sredine bila značajno veća od prihvaćenosti njihovih vršnjaka TR, ali istog pola.

Donekle dvoznačni rezultati dobijeni su i u jednom istraživanju sprovedenom u Velikoj Britaniji. Autori su ispitali sociometrijski status 16 učenika sa Daunovim sindromom koji su pohađali niže razrede osnovne redovne škole. Za razliku od prethodnih studija, u kojima su deca sa IO uglavnom bila među odbačenim učenicima, 13 od 16 učenika u ovoj studiji je zauzimalo prosečan sociometrijski status. Jedan učenik je bio popularan, a dva su bila odbačena. Ovakvoj, donekle pozitivnoj slici sociometrijskog statusa učenika sa Daunovim sindromom mogla je da doprinese i korišćena procedura nominovanja. Naime, od ispitanika se tražilo da navedu pet dečaka ili devojčica koje najviše vole, odnosno tri vršnjaka koje najmanje vole. Međutim, korišćenjem specifičnih sociometrijskih kriterijuma utvrđene su neke statistički značajne razlike u prihvaćenosti između učenika sa Daunovim sindromom i učenika TR. Čak 56,3% učenika sa Daunovim sindromom nije dobilo nijednu nominaciju za druženje posle škole (kriterijum „Koje tri devojčice ili koja tri dečaka bi najviše voleo da pozoveš kući posle škole?“), dok su sva deca TR dobila najmanje jednu pozitivnu nominaciju. Takođe, 43,8% učenika sa Daunovim sindromom nije dobilo nijednu vršnjačku nominaciju za zajedničko sedenje tokom ručka („Koje tri devojčice ili koja tri dečaka bi izabrao da sediš s njima tokom ručka?“). Opet su sva deca TR najmanje jednom nominovana. Iako nije bila statistički značajna, razlika je uočena i u pogledu zajedničkog igranja na igralištu pri čemu 25% učenika sa Daunovim sindromom nije nijednom odabrano za partnera za igru. Osim toga, samo 25% učenika sa Daunovim sindromom je birano za najboljeg druga, dok je oko 60% učenika TR dobilo istu nominaciju. Zanimljivo je da autori nisu pronašli povezanost ponašanja i vršnjačkog prihvatanja u poduzorku dece sa Daunovim sindromom iako su njihovi problemi u ponašanju bili veći i od bihevioralnih problema koji su imala odbačena deca TR. S druge strane, deca TR različitog sociometrijskog statusa su se jasno razlikovala u pogledu ponašanja, pri čemu su popularni imali najmanje problema, a odbačeni najviše (Laws, Taylor, Bennie, & Buckley, 1996).

Za razliku od prethodnih istraživanja u kojima je dat prikaz sociometrijskog statusa učenika sa IO samo u jednom momentu (tzv. studije poprečnog preseka), pojedini autori su primenili longitudinalni dizajn ispitujući mogućnost unapređivanja sociometrijskog statusa učenika sa IO u redovnom obrazovnom okruženju.

U istraživanju sprovedenom na Novom Zelandu ispitan je efekat primene kooperativnog učenja na sociometrijski status učenika sa lakom IO osnovnoškolskog uzrasta. Eksperimentalna grupa učenika sa IO (n=10)

učestvovala je u šestonedeljnom programu kooperativnog učenja, dok je kontrolna grupa učenika sa IO (n=12) učestvovala u uobičajenom programu aktivnosti u svojim odeljenjima (kontrolni uslovi). U obe grupe nalazili su se učenici koji su pre školovanja u redovnim odeljenjima pohađali specijalna odeljenja, kao i oni koji nikada nisu pohađali specijalna odeljenja. Sociometrijska procena izvršena je neposredno pre primene programa kooperativnog učenja, zatim neposredno po završetku programa, kao i pet nedelja nakon okončanja programa. Za procenu socijalne prihvaćenosti korišćena je procedura pozitivne nominacije sa ograničenim brojem izbora. Od dece se tražilo da zapišu imena tri učenika iz odeljenja koje bi pozvala na rođendan. Indikator prihvatanja je dobijen na osnovu ukupnog broja nominacija koje je dete sa IO dobilo od učenika iz svog odeljenja. Dobijeni rezultati ukazuju na to da je skor socijalnog prihvatanja učenika sa IO u eksperimentalnoj grupi, neposredno nakon primene programa, kao i pet nedelja kasnije, bio značajno viši od skora učenika sa IO u kontrolnoj grupi. Ovo povećanje skora socijalnog prihvatanja zabeleženo je kod svih učenika u eksperimentalnoj grupi, bez obzira na to da li su ranije pohađali specijalna odeljenja ili ne (Jacques, Wilton, & Townsend, 1998).

Slični rezultati dobijeni su i u studiji koju su realizovali Ballard i saradnici (Ballard, Corman, Gottlieb, & Kaufman, 1977) u Sjedinjenim Američkim Državama. Autori su primenili kooperativno učenje u malim grupama angažovanim u strukturisanim zadacima sa minimalnim akademskim zahtevima, pri čemu su nastavnici usmeravali i strukturisali aktivnosti. Kooperativno učenje je primenjivano tokom 8 nedelja (po 40 minuta svakog školskog dana). Uzorkom je bilo obuhvaćeno 37 učenika sa lakom IO osnovnoškolskog uzrasta koji su slučajnim izborom uključeni u eksperimentalnu, odnosno kontrolnu grupu. Za ispitanike sa IO koji su bili uključeni u eksperimentalnu grupu prosečan skor prihvaćenosti je porastao, a prosečan skor odbačenosti je opao nakon primenjene intervencije. Obrnuti rezultati su zabeležni u kontrolnoj grupi ispitanika. Autori navode da su se efekti sprovedene intervencije održali izvesno vreme s obzirom na to da je sociometrijska procena efekata primenjena u periodu između dve i četiri nedelje nakon okončanja intervencije. Socijalna prihvaćenost dece sa IO u eksperimentalnom uzorku se povećala ne samo među vršnjacima TR sa kojima su radili u grupi, već i među onima sa kojima nisu direktno saradivali tokom kooperativnih aktivnosti. Međutim, odbačenost dece sa IO od strane vršnjaka, kao celine, nije značajno opala nakon tretmana što upućuje na to da sprovedena intervencija nije imala podjednak efekat na prihvaćenost i

odbačenost učenika. Ovo govori u prilog tome da se prihvaćenost i odbačenost ne mogu posmatrati kao polovi istog kontinuuma, već pre kao odvojeni i psihološki različiti konstrukti.

Umesto zaključka

Cilj ovog rada je bio da se prikaže sociometrijski status učenika sa IO u redovnom obrazovnom okruženju. Gotovo sva prikazana istraživanja, sprovedena u pedesetogodišnjem periodu (od sredine dvadesetog do početka dvadeset prvog veka), ukazuju na to da učenici sa IO imaju niži nivo socijalne prihvaćenosti u redovnim školama u odnosu na učenike TR. Osim toga, ne samo da su deca sa IO ređe birana za najbolje prijatelje ili neku zajedničku aktivnost, već su i u većoj meri aktivno odbacivana nego deca TR. Na izvesnu univerzalnost problema uspešnog socijalnog uključivanja učenika sa IO u redovno obrazovno okruženje upućuje činjenica da su rezultati o nepovoljnijem sociometrijskom položaju dobijeni u studijama sprovedenim u različitim delovima sveta, odnosno u različitim obrazovnim sistemima i kulturama.

Međutim, kada je u pitanju generalizacija dobijenih rezultata, treba biti oprezan s obzirom na to da je veliki broj prikazanih istraživanja realizovan na malom uzorku. Pojedini autori ukazuju i na oprez prilikom generalizacije ranijih zaključaka, dobijenih na istraživanjima sprovedenim šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka, navodeći da bi mnoga deca koja su tada identifikovana kao ona sa lakom IO u kasnijem periodu bila verovatno klasifikovana kao deca sa smetnjama u učenju ili kao učenici TR niskog postignuća (Gresham & MacMillan, 1997).

Osim toga, sociometrijski položaj učenika sa IO može biti i produkt odabrane sociometrijske procedure i načina klasifikovanja učenika u određene grupe sociometrijskog statusa. Na primer, u istraživanju u kojem je većina učenika sa Daunovim sindromom pripadala grupi prosečnih po sociometrijskom statusu, dobijeni rezultat bi mogao da bude posledica davanja mogućnosti za veći broj pozitivnih, nego negativnih nominacija, kao i nepostojanja specifičnog sociometrijskog kriterijuma (videti Laws et al., 1996). Takođe, na osnovu studija u kojima su korišćene samo pozitivne nominacije nije moguće zaključiti da li su slabo prihvaćeni učenici sa IO bili izolovani (zanemareni) ili aktivno odbaćeni. Stoga pojedini autori ukazuju na značaj korišćenja i negativnih nominacija kako bi se dobila kompletnija

i jasnija slika o sociometrijskom položaju ispitivanih učenika (Coie et al., 1982; Frederickson & Furnham, 1998).

I pored navedenih ograničenja, slabija socijalna prihvaćenost učenika sa IO je zabeležena i kod učenika koji su potpuno uključeni u redovna odeljenja, kao i kod onih koji samo deo školskog dana provodili zajedno sa decom TR.

Friman i Alkin (Freeman & Alkin, 2000) navode da sličnost predstavlja osnovu socijalnog prihvatanja, pa se parcijalno učešće u redovnim odeljenjima može posmatrati kao „nesličnost” koja doprinosi slabijem socijalnom prihvatanju. U slučaju učenika koji su u potpunosti uključeni u redovna odeljenja, primena posebnih programa ili problemi u ponašanju mogu biti osnova „nesličnosti” koja dovodi do slabije prihvaćenosti. Izgleda da kontakt između dece sa IO i dece TR sam po sebi verovatno nije dovoljan da bi doveo do pozitivnih stavova prema vršnjacima sa IO i njihovog većeg socijalnog prihvatanja. Deca sa IO mogu biti samo fizički integrisana u redovna odeljenja, dok su socijalno i psihološki izolovana (Gottlieb & Leyser, 1981).

Kako bi se poboljšali stavovi dece TR prema deci sa IO i povećala prihvaćenost dece sa IO u grupi vršnjaka TR, od značaja može biti primena programa znanja koji naglašavaju sličnost između učenika sa ometenošću i učenika TR (videti Brojčin, 2013). Osim toga, pojedini autori naglašavaju važnost primene treninga socijalnih veština, odnosno podučavanja učenika sa IO ponašanjima koja će biti u skladu sa očekivanim standardima vršnjaka TR. Da bi se povećalo socijalno prihvatanje dece sa IO, njihovo uključivanje u redovno obrazovno okruženje bi trebalo da bude praćeno nastojanjem da se promene neodgovarajući obrasci ponašanja koje ova deca ispoljavaju (Gottlieb & Leyser, 1981). Međutim, rezultati treninga socijalnih veština su često sporni kada je u pitanju generalizacija i održavanje njihovih efekata. I pored toga, izgradnja socijalnih veština ostaje jedan od glavnih ciljeva u radu sa decom i mladima sa IO. Podizanje socijalne kompetencije, primenom odgovarajuće intervencije, pruža priliku ovoj deci da sama doprinesu poboljšanju sopstvenog statusa u vršnjačkoj grupi (Brojčin, Banković, & Japundža-Milisavljević, 2011). Nadalje, Brojčin (Brojčin, 2013) navodi više strategija za obezbeđivanje strukturisanih kontakata između dece sa ometenošću i dece TR, koje mogu da doprinesu promeni stavova prema deci sa ometenošću, poput kooperativnog učenja, tutorstva vršnjaka, „vršnjak-drukar” programa. Neke od strategija, kao što je „krug prijatelja”, direktno su usmerene na umanjivanje socijalne izolacije deteta formiranjem grupe koja će se družiti sa izolovanim detetom.

Istraživanja navedena u ovom pregledu pružaju potvrdu da je moguće unaprediti socijalnu prihvaćenost učenika sa IO primenom odgovarajuće intervencije koja uključuje vršnjake (videti Ballard et al., 1977; Jacques et al., 1998). Nastavnici i stručni saradnici bi trebalo uporedo sa primenom strategija vršnjačkog posredovanja da procenjuju i efekte primenjenih strategija, kako na promenu stavova vršnjaka TR, tako i na stepen prihvaćenosti i nivo uključenosti deteta u svakodnevne školske aktivnosti (Đorđević & Glumbić, 2015).

Iako aktivni pristupi nastavi i strategije poput kooperativnog učenja i tutorstva vršnjaka nisu novina u obrazovanju, promovisanje njihove češće primene u praksi je veoma važno. Redovna odeljenja postaju sve heterogenija uključivanjem dece s ometenošću, pri čemu se od nastavnika očekuje da ponudi kvalitetnu nastavu svim učenicima i da im omogući adekvatnu akademsku i socijalnu participaciju ne samo na časovima, već i u školi uopšte (Banković, Brojčin, & Stanimirov, 2013). Ako roditelji i nastavnici ne uspeju da vide probleme sa kojima se suočavaju njihova deca, odnosno učenici, oni neće biti svesni potrebe za preduzimanjem akcija koje bi mogle da reše te probleme ili će te akcije preduzeti suviše kasno (Pijl & Hamstra, 2005).

Primena sociometrije predstavlja samo jedan od načina da se identifikuju deca koja bi mogla da budu pod rizikom od socijalnog neuspeha i pojave nekih budućih problema. Imajući u vidu rastuću tendenciju ka inkluzivnom obrazovanju učenika sa IO u našoj zemlji i moguće negativne posledice vršnjačkog odbacivanja, neophodno je delovati proaktivno i u školsku praksu uključiti strategije koje mogu da doprinesu unapređivanju vršnjačkih odnosa među decom.

Literatura

- Bakker, J. T. A., Denessen, E., Bosman, A. M. T., Krijger, E. M., & Bouts, L. (2007). Sociometric status and self-image of children with specific and general learning disabilities in Dutch general and special education classes. *Learning Disability Quarterly*, 30(1), 47–62. doi: 10.2307/30035515
- Ballard, M., Corman, L., Gottlieb, J., & Kaufman, M. J. (1977). Improving the social status of mainstreamed retarded children. *Journal of Educational Psychology*, 69(5), 605–611. doi: 10.1037/0022-0663.69.5.605
- Banković, S., Brojčin, B., & Stanimirov, K. (2013). Promena pristupa nastavi kao preduslov za participaciju učenika sa ometenošću u redovnim

- odeljenjima. U M. Vuković (Ur.), *Zbornik radova sa godišnje prezentacije rezultata naučno-istraživačkog projekta „Socijalna participacija osoba sa intelektualnom ometenošću“* (str. 8–13). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Brojčin, B. (2007). Uticaj inkluzivnog i ekskluzivnog obrazovanja na socijalno ponašanje dece s mentalnom retardacijom. U Z. Matejić-Đuričić (Ur.), *Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji* (str. 287–313). Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju – Izdavački centar (CIDD).
- Brojčin, B. (2013). *Inkluzivna edukacija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju – Izdavački centar (CIDD).
- Brojčin, B., & Glumbić, N. (2007). Uključivanje dece sa intelektualnom ometenošću u redovne vaspitne grupe, *Pedagogija*, 62(4), 610–619.
- Brojčin, B., Banković, S., & Japundža-Milisavljević, M. (2011). Socijalne veštine dece i mladih s intelektualnom ometenošću. *Nastava i vaspitanje*, 60(3), 419–429.
- Coie, J. D., Dodge, K. A., & Coppotelli, H. (1982). Dimensions and types of social status: A cross-age perspective. *Developmental Psychology*, 18(4), 557–570. doi: 10.1037/0012-1649.18.4.557
- Crick, N. R., & Bigbee, M. A. (1998). Relational and overt forms of peer victimization: A multiinformant approach. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66(2), 337–347. doi: 10.1037/0022-006X.66.2.337
- De Monchy, M., Pijl, S. J., & Zandberg, T. (2004). Discrepancies in judging social inclusion and bullying of pupils with behaviour problems. *European Journal of Special Needs Education*, 19(3), 317–330. doi: 10.1080/0885625042000262488
- Đorđević, M., & Glumbić, N. (2015). Primena vršnjačkih strategija u radu sa decom sa poremećajem autističkog spektra u inkluzivnom školskom kontekstu. *Beogradska defektološka škola*, 21(1), 39–52.
- Frederickson, N. L., & Furnham, A. F. (1998). Use of sociometric techniques to assess the social status of mainstreamed children with learning difficulties. *Genetic, Social and General Psychology Monographs*, 124(4), 381–433.
- Freeman, S. F. N., & Alkin, M. C. (2000). Academic and social attainments of children with mental retardation in general education and special

- education settings. *Remedial and Special Education*, 21(1), 3–26. doi: 10.1177/074193250002100102
- Gottlieb & Leyser, 1981 Gottlieb, J. & Leyser, Y. (1981). Friendships between mentally retarded and nonretarded children. In S. R. Asher & J. M. Gottman (Eds.), *The development of children's friendships* (pp. 150–181). New York: Cambridge University Press.
- Gresham, F. M., & MacMilan, D. L. (1997). Social competence and affective characteristics of students with mild disabilities. *Review of Educational Research*, 67(4), 377–415. doi: 10.3102/00346543067004377
- Илић, М. (2003). Социометријска истраживања у педагогији. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 35(1), 24–41. doi: 10.2298/ZIPII301024I
- Jacques, N., Wilton, K., & Townsend, M. (1998). Cooperative learning and social acceptance of children with mild intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 42(1), 29–36. doi: 10.1046/j.1365-2788.1998.00098.x
- Koster, M., Pijl, S. J., van Houten, E., & Nakken, H. (2007). The social position and development of pupils with SEN in mainstream Dutch primary schools. *European Journal of Special Needs Education*, 22(1), 31–46. doi: 10.1080/08856250601082265
- Laws, G., Taylor, M., Bennie, S., & Buckley, S. (1996). Classroom behaviour, language competence, and the acceptance of children with Down syndrome by their mainstream peers. *Down Syndrome Research and Practice*, 4(3), 100–109. doi: 10.3104/reports.68
- Leyser, Y., & Kirk, R. (2004). Evaluating inclusion: an examination of parent views and factors influencing their perspectives. *International Journal of Disability, Development and Education*, 51(3), 271–285. doi: 10.1080/1034912042000259233
- Madden, N. A., & Slavin, R. E. (1983). Mainstreaming students with mild handicaps: Academic and social outcomes. *Review of Educational Research*, 53(4), 519–569. doi: 10.3102/00346543053004519
- Manetti, M., Schneider, B. H., & Siperstein, G. (2001). Social acceptance of children with mental retardation: Testing the contact hypothesis with an Italian sample. *International Journal of Behavioral Development*, 25(3), 279–286. doi: 10.1080/01650250042000249

- Pakaslahti, L., Karjalainen, A., & Keltikangas-Järvinen, L. (2002). Relationships between adolescent prosocial problem-solving strategies, prosocial behaviour, and social acceptance. *International Journal of Behavioral Development, 26*(2), 137–144. doi: 10.1080/01650250042000681
- Pijl, S. J., & Hamstra, D. (2005). Assessing pupil development and education in an inclusive setting. *International Journal of Inclusive Education, 9*(2), 181–192. doi: 10.1080/1360311042000331192
- Putallaz, M., Grimes, C. L., Foster, K. J., Kupersmidt, J. B., Coie, J. D., & Dearing, K. (2007). Overt and relational aggression and victimization: Multiple perspectives within the school setting. *Journal of School Psychology, 45*(5), 523–547. doi: 10.1016/j.jsp.2007.05.003
- Santich, M., & Kavanagh, D. J. (1997). Social adaptation of children with mild intellectual disability: Effects of partial integration within primary school classes. *Australian Psychologist, 32*(2), 126–130. doi: 10.1080/00050069708257365
- Scheepstra, A. J. M., Pijl, S. J., & Nakken, H. (1996). 'Knocking on the school door': pupils in the Netherlands with Down's syndrome enter regular education. *British Journal of Special Education, 23*(3), 134–138. doi: 10.1111/j.1467-8578.1996.tb00964.x
- Smoot, S. L. (2004). An outcome measure for social goals of inclusion. *Rural Special Education Quarterly, 23*(3), 15–22.
- Žic, A., & Igrić, L. (2001). Self-assessment of relationships with peers in children with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research, 45*(3), 202–211. doi: 10.1046/j.1365-2788.2001.00311.x

SOCIOMETRIC STATUS OF STUDENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES IN A REGULAR EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Slobodan Banković

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

Abstract

Providing more opportunities for the establishing of social relations with peers who develop in a typical manner represents one of the parents' major motives for the inclusion of children with disabilities into the regular educational environment. However, what is also noted is a certain concern on the part of the parents as to a possible social isolation and negative effects on the emotional development of these children in the inclusive environment. Therefore, it is vital to examine the peer perception of social relations, that is, to probe whether the expected positive social outcomes are indeed realized in practice.

Using the insight of the available literature, this paper aims to single out and display the research which was focused on the examination of sociometric status of students with intellectual disabilities in a regular educational environment.

The insight into the accessible literature has been gained by researching the electronic databases available via Serbian Consortium of Libraries for Unified Procurement. The overview includes the research focused on students with intellectual disabilities who are being educated with students of typical development, regardless of the time they spend together during a school day, that is, regardless of being partially or completely included in regular classes.

Generally, the results of these studies indicate not only that students with intellectual disabilities have a lower level of social acceptance in a regular educational environment, but also that they are rejected to a greater extent than their peers of typical development.

Bearing in mind a growing tendency toward the inclusive education of students with intellectual disabilities in our country, as well as the possible negative consequences of peer rejection, it is essential to act proactively and involve certain strategies into school practice which could contribute to the improvement of peer relations among children.

Key words: inclusion, intellectual disability, social acceptance